

Bijlage Gezondheids- en welzijnsproblemen

Vleeskuikens en legkippen

Vleeskuikens: voetzoollaesies en bezettingsgraad

Voetzoollaesies is een veel voorkomend probleem in de vleeskuikenhouderij. Onderzoek heeft aangetoond dat de strooiselkwaliteit de belangrijkste factor is bij deze aandoening. Daarnaast spelen onder andere kuikenmerk en groeisnelheid een rol.

De inzet van de overheid en pluimveesector is gericht op het voorkomen van voetzoollaesies door voorlichting over goed management en preventieve maatregelen (o.a. gericht op het droog houden van het strooisel door bijvoorbeeld verlagen van de waterdruk, het aanpassen van het temperatuurschema, gebruiken van turfstrooisel en een lager eiwitgehalte in het voer).

De Europese vleeskuikenrichtlijn kent geen norm voor voetzoollaesies, maar in overleg met de pluimveesector is in de Nederlandse regelgeving een norm voor voetzoollaesies opgenomen die van toepassing is voor de hoogste bezettingsgraad (39-42 kg/m²). Bij overschrijding van de norm moeten de betrokken houders een verbeterplan opstellen en toepassen. In structureel ernstige situaties zullen ze ook de bezetting in hun stallen moeten verlagen. Daarnaast controleert de NVWA in het slachthuis ook nog of er sprake is van hoge percentages welzijnsgerelateerde indicatoren, zoals voetzoollaesies. Bij een te hoog percentage voetzoollaesies wordt de pluimveehouder schriftelijk gewaarschuwd maatregelen te treffen. Als daar geen gehoor aan wordt gegeven en de percentages hoog blijven bij volgende koppels, volgt een handhavingstraject.

Verzorging van legkippen en zieke vleeskuikens

De specifieke richtlijnen schrijven voor dat legkippen en vleeskuikens ten minste één respectievelijk twee maal per dag moeten worden geïnspecteerd door de houder. Veehouders kunnen dan ernstig zieke en dode dieren eruit halen en indien nodig een hele koppel behandelen. Vleeskuikens met ernstige vorm van contactdermatitis worden echter zelden apart verzorgd en behandeld. Door de grote aantallen dieren blijkt dat praktisch gezien niet uitvoerbaar.

Problemen met mobiliteit als gevolg van toegenomen groeisnelheid door genetische selectie bij vleeskuikens

Bij een aanzienlijk deel van de vleeskuikens van gangbare rassen treedt aan het einde van de mestperiode een vermindering op van de mobiliteit. In het kader van het Welfare Quality-onderzoek heeft Wageningen UR de mobiliteit van vleeskuikens van een groot aantal koppels gemeten voor de afvoer naar het slachthuis. Daarbij heeft 8% van de kuikens van gangbare rassen een goede mobiliteit, 35% een redelijk goede mobiliteit/ lichte afwijking, 49% een duidelijk afwijkende loopwijze en 8% van de kuikens hebben veel moeite eten en drinken te bereiken of kunnen zich niet meer voortbewegen. Ik heb u hierover ook schriftelijke geïnformeerd ((TK 2012/2013 nr. 3585).

Ik heb deze problematiek bij de Initiatiefgroep Duurzame Fokkerij onder de aandacht gebracht. Zij stelt o.a. onder het topsectorenbeleid kennis- en innovatie-programma's in de fokkerij op waarbij onder andere ingezet wordt op de ontwikkeling van duurzamere vleespluimveerassen.

Irritaties aan ogen en luchtwegen door slecht stalklimaat bij vleeskuikens

De overheid heeft onderzoek laten doen naar maatregelen die zijn gericht op het verminderen van de uitstoot van fijn stof naar de buitenlucht (Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit). Enkele van deze maatregelen hebben ook een positief effect op het binnenklimaat en beperken de uitstoot van fijn stof in pluimveestallen zoals het toepassen van een oliefilm en ionisatie in de stal. Bij vleeskuikens zijn deze maatregelen praktijkrijp en op enkele bedrijven worden deze maatregelen nu toegepast. Voor leghennenstallen zullen deze maatregelen in 2013 beschikbaar komen.

Doden: Elektrisch waterbad en ophangen aan slachthaken vleeskuikens, legkippen en eenden

Naar aanleiding van een Nederlands onderzoeksrapport waaruit bleek dat de in Nederland gebruikte stroomsterkte in het waterbad leidt tot onvoldoende verdoving en daarmee tot onaanvaardbare welzijnsproblemen is er in de EU een discussie gevoerd over de waterbadmethode. Vanaf 1 januari 2013 geldt de nieuwe Europese verordening inzake bescherming van dieren tijdens het doden. In deze Verordening zijn onder andere elektrische parameters voor de waterbadmethode opgenomen. Deze normen zijn nieuw en hoger dan de tot nu toe voorgeschreven nationale normen. Bij de juiste toepassing van deze elektrische parameters zal er sprake zijn van productschade ten gevolge van de bloedingen in het vlees. Verwachting is dat door een juiste toepassing het gebruik van de waterbadmethode daardoor zal afnemen. Naast deze vorm van bedwelming zijn andere methoden toegestaan zoals de gasverdoving of de in Nederland ontwikkelde head-only-methode. Bij gasverdoving en de nieuw ontwikkelde head-only methode worden de dieren niet meer bij bewustzijn opgehangen aan slachthaken.

Gezondheidsproblemen door de kwaliteit van het drinkwaterbij vleeskuikens en legkippen

Drinkwaterkwaliteit wordt door de pluimveesector vanuit de werkgroep ESBL opgepakt omdat via drinkwater ESBL verspreid kan worden in de koppel. Binnenkort start een project over drinkwaterkwaliteit. Gekeken wordt naar criteria (wanneer kan men spreken van goed drinkwater?) en monsternamen (hoe bemonster je een drinkwatersysteem op een goede manier?). Het onderzoek wordt gefinancierd door het productschap en de overheid. Drinkwaterkwaliteit krijgt ook aandacht in de bedrijfsgezondheidsplannen die iedere veehouder in het kader van Antibioticabeleid moet opstellen

Vleeskuikenouderdieren: hongergevoel, voerregime, paringsgedrag

Deze complexe problemen die mede het gevolg zijn van fokkerij hebben de aandacht van zowel overheid als sector. WUR-ASG heeft op deze terreinen onderzoek gedaan om te komen tot oplossingen. De onderzochte managementmaatregelen bieden echter nog onvoldoende verbetering. Wat betreft hongergevoel adviseert de EFSA om met genetische selectie toe te werken naar ouderdieren die gezond en productief blijven bij een hogere voergift, om daarmee hongergevoel te verminderen. Ik verwacht van de sector dat zij hiermee aan de slag gaan.

Verrijkte kooien bij leghennen

Verrijkte kooien zijn in Nederland verboden. Een beperkt aantal leghennenbedrijven die voor 18 april 2008 deze kooien gebouwd en in gebruik had, of daarvoor een vergunning had aangevraagd mag deze vorm van huisvesting gebruiken tot 2021. Met het legbatterijverbod van 1 januari 2012 is het aantal leghennen die gehuisvest zijn in kooien fors verminderd. De Tweede Kamer is hierover geïnformeerd met de brieven van 19 december 2011 (31923-26) en 20 maart 2012 (31923-28).

Vleeskalkoenen

Ademhalingsproblemen als gevolg van slecht stalklimaat

De overheid heeft onderzoek laten doen naar maatregelen zijn gericht op het verminderen van de uitstoot van fijn stof naar de buitenlucht (Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit). Enkele van deze maatregelen hebben ook een positief effect op het binnenklimaat en beperken de uitstoot van fijn stof in kalkoestallen zoals het toepassen van een oliefilm.

Verzorging bij laesies aan poten en borst

De welzijnsverordening vleeskalkoenen voorziet in de verplichting voor de pluimveehouder tenminste twee keer per etmaal de gezondheid van de dieren te controleren. Kalkoenen met ernstige vorm van contactdermatitis worden echter zelden apart verzorgd en behandeld.

Voetzoollaesies en borstpukkels

Zoals bij vleeskuikens speelt de strooiselkwaliteit een grote rol bij deze aandoeningen. Omdat gehouden kalkoenen in de huidige stalsystemen niet scharrelen, zoals kippen dat doen, houden de dieren zelf het strooisel niet los en rul. De ervaringen die nu worden opgedaan in de vleeskuikensector voor de verbetering van strooiselkwaliteit kunnen bij goed resultaat ook worden beproefd in de kalkoensector.

Verenpikken en voerregime

WUR-ASG heeft in het verleden onderzoek gedaan naar omgevingsverrijking en voeding in relatie tot verenpikken, maar het bieden van afleidingsmaterialen en door strooisel gestrooid graan (bevorderen zoekgedrag) trekken wel de aandacht van de dieren maar dat is meestal van korte duur en levert onvoldoende op om verenpikkerij tegen te gaan.

De kalkoensector én de Stuurgroep Ingrepen bij pluimvee gaan nu gezamenlijk zoeken naar een integrale aanpak om verenpikkerij afdoende te bestrijden. Daarbij wordt samenwerking gezocht met de Duitse kalkoensector.

Negatieve effecten van selectie op productiekenmerken

Nederland heeft geen fokkerij- of vermeerderingsbedrijf voor de kalkoensector. De broedeieren worden uit het buitenland geïmporteerd. De Nederlandse sector is een kleine sector en heeft mede daardoor weinig invloed op het fokbeleid. Het probleem krijgt wel aandacht bij de internationale fokbedrijven, waar fokdieren met aanleg voor aandoeningen aan het bewegingsapparaat niet verder gebruikt worden in de fokprogramma's.

De introductie op de Nederlandse markt van een alternatief marktconcept, de Kelly Bronze, op basis van een minder snel groeiende kalkoentype is moeizaam gebleken.

Vleeseenden

Ontbreken van open water

Vleeseenden staan op stro en hebben veel bewegingsruimte. In Nederland is het op grond van milieuwetgeving (fosfaatbemesting) verboden om vleeseenden buiten te houden op landbouwpercelen. Onderzoek van WUR-ASG toont aan dat eenden een sterke behoefte hebben aan open water. Rondrinkers, drinkgoten, douches en (ondiep) badwater maken een goede lichaamsverzorging wel mogelijk, maar worden door de vleeseendehouders niet gebruikt. De vleeseenden hebben de beschikking over een drinknippel. De combinatie van het aanbieden van open water in de binnenhuisvesting en van het behoud van een goede hygiëne is lastig. De bacteriologische kwaliteit van open water is duidelijk slechter dan van water uit de nippel, wat extra risico's met zich meebrengt voor de gezondheid van de eend. Internationaal wordt onderzoek gedaan naar systemen waarbij welzijn en hygiëne tot hun recht komen.

Varkens

Routinematig couperen van staarten

Couperen is alleen toegestaan wanneer is gebleken dat bij andere varkens staartverwondingen ontstaan als de ingreep niet wordt toegepast. Bijterij komt regelmatig voor, ondanks couperen. Soms is er sprake van een uitbraak. Het welzijn van de dieren is dan ernstig in het geding. Hierdoor worden alle biggen in de gangbare varkenshouderij op dit moment standaard gecoupeerd.

De oorzaak van enige vorm van bijterij of van een uitbraak is vaak niet eenduidig. Er kunnen meerdere factoren meespelen. Preventieve maatregelen of maatregelen om een uitbraak van bijterij de kop in te drukken, zijn door het multifactoriële karakter dus ook niet zonder meer voor te schrijven. Desalniettemin hebben, conform de overheidsambitie om per 2023 te stoppen met ingrepen, de LTO en de dierenbescherming deze zomer het initiatief genomen om aan de slag te gaan met het terugdringen van bijterij op de bedrijven en het op termijn stoppen met couperen. Ik verwacht daar in de loop van 2013 meer over te kunnen melden.

Ademhalingsproblemen als gevolg van een slecht stalklimaat

In de bestaande varkenshouderij is dit een aandachtspunt. Longaandoeningen hebben een negatieve impact op de gezondheid. Uit de herhaling van de ongeriefanalyse 2011 (<http://edepot.wur.nl/190225>) blijkt dat ten algemene het stalklimaat is verbeterd door o.a. ondergrondse luchtinlaten en luchtinlaatkoelingen.

Een slecht stalklimaat is echter niet de enige oorzaak van luchtwegontstekingen. Het optimaliseren van, een verbeterde huisvesting en dito management zouden derhalve ook kunnen bijdragen aan de vermindering van het luchtwegprobleem en aan het antibioticumgebruik doordat varkens weerbaarder worden. Bij het ontwerpen van innovatieve stalsystemen is stalklimaat ook een belangrijk aandachtspunt. Het gescheiden opvangen van mest en urine is een innovatief voorbeeld wat de vorming van ammoniak voorkomt en wat bijdraagt aan een gezonder leefklimaat voor boer en varken. Dergelijke innovaties via het topsectorenbeleid kunnen op mijn steun rekenen.

Kraamhok en nestbouwgedrag zeugen

Het is een feit dat de conventionele kraamhokken grotendeels ingericht zijn op het voorkomen van doodliggen van biggen. Hierdoor schieten veel andere behoeften erbij in. Een initiatief van zeugenhouders heeft geleid tot een "kraamhok nieuwe stijl" genaamd pro dromi. Hier staat gedrag en behoeften van de zeug, biggen en zeugenhouder centraal. Deze innovatie bevindt zich in een testfase. De resultaten op het gebied van welzijn en gezondheid van de zeug en de big zijn perspectiefvol. Als het pro dromi kraamhok bewijst praktijkproof te zijn zal dit kraamhok nieuwe stijl in de nabije toekomst naar verwachting veelvuldig worden toegepast en mogelijk in de toekomst zelfs verplicht worden. Hetzij vanuit de markt, hetzij vanuit de overheid.

In de varkensrichtlijn 2008/120/EG is vastgelegd dat in de laatste week voorafgaande aan het werpen de zeug over voldoende los materiaal beschikt dat voldoet als adequaat nestmateriaal, tenzij dit in verband met de op het bedrijf gebruikte mengmestmethode niet uitvoerbaar is. Dit is overgenomen in het Varkensbesluit. Tot op heden was er geen perspectiefvol alternatief voor het instrooien van het traditionele kraamhok zonder negatief effect op de alom gebruikte mengmestmethode. Pro Dromi Easy Nesting, onderdeel van het kraamhok nieuwe stijl traject lijkt hier echter verandering in te brengen. Het bevestigen van een jutezak lijkt meer rust te genereren en minder kans op doodliggers te geven en ook toepasbaar te zijn in traditionele kraamhokken.

Op dit moment worden er ervaringen in de praktijk mee opgedaan. Als in de praktijk blijkt dat de resultaten net zo perspectiefvol zijn als uit dit onderzoek blijkt dan verwacht ik op termijn een grootschalige toepassing hiervan in de praktijk. Mocht er door de sector een gids voor goede praktijken worden opgesteld dan is dit zeker een item wat meegenomen kan worden als goede invulling van de open norm 'adequaat nestmateriaal'.

Afleidingsmateriaal vleesvarkens

Het aanbieden van materiaal waarmee een varken kan spelen en onderzoeken is een Europese eis. Met deze eis wordt tegemoetgekomen aan het natuurlijke gedrag van het varken van wroeten en zijn omgeving onderzoeken. De karige invulling van de ketting als enige vorm van afleiding is per 2007 verboden. Sindsdien is er een verscheidenheid aan materiaal en toepassingsvormen op de markt. Er wordt strak gehandhaafd op ondernemers die geen of ondeugdelijke materialen aanbieden. Ik verwacht in het kader van stoppen met couperen de komende jaren meer aandacht voor nog betere materialen en toepassingsvormen. Mogelijk dat het opstellen van een gids van goede praktijken door de sector ook voor dit onderdeel een goede handreiking zou kunnen zijn.

Kalveren

Gladde en harde vloeren

Gladde en harde vloeren kunnen inderdaad een probleem vormen voor kalveren. Niet alle vloeren die op dit moment gebruikt worden zijn echter glad en nat. De ongeriefanalyse van WUR-ASG uit 2007 was aanleiding om in de toenmalige nota Dierenwelzijn een verplichting op rubber matten op te nemen in stallen waar vleeskalveren anders dan op stro worden gehuisvest. Het bleek echter dat in de praktijk geen geschikte rubber matten beschikbaar waren. De bestaande rubber matten werden vaak gladder dan de bestaande vloeren en leverden daarmee dezelfde problemen op, naast extra bevuilding van de dieren. Door de aangenomen motie van Van der Vlies cs. (TK 28 286, nr. 170) is de verplichting omgezet in grootschalig onderzoek naar alternatieve vloeren. In opdracht van voormalig LNV is door WUR-ASG gewerkt aan het opzetten van een praktijkonderzoek teneinde een alternatief vloertype te identificeren dat beter is, in termen van het welzijn van de kalveren, dan de bestaande houten lattenbodem. Alternatieve vloertypen worden vergeleken op de effecten op loop- en ligcomfort, diergezondheid en stalclimaat. Daarbij wordt zoveel mogelijk aangesloten bij het project welzijnsmonitor vleeskalveren. Eind 2008 is gestart met een eerste uitwerking van het onderzoek in samenwerking met de sectorvertegenwoordigers. Ook de dierenbescherming is betrokken. In de eerste fase van het onderzoek zijn een aantal vloeren uitgetest op hokniveau en in de tweede fase worden twee de meest perspectiefvolle vloeren grootschaliger beproefd op afdelingsniveau. Op dit moment wordt gestart met fase twee.

Luchtwegproblemen door een slecht stalklimaat

Luchtwegproblemen bij (vlees)kalveren worden veroorzaakt door een veelheid aan ziekteverwekkers, waarvan sommige bacterieel en andere viraal van oorsprong zijn. De vatbaarheid van kalveren voor dergelijke ziekteverwekkers en de ernst van het ziektebeeld na infectie hangen niet alleen samen met de conditie van de kalveren, maar worden ook beïnvloed door de huisvesting en de verzorging van de dieren. Ondermeer de kwaliteit van het stalklimaat is in dit verband een belangrijke factor.

De kalversector heeft aandacht voor deze problematiek. Vanaf december 2012 wordt als een pilot op 75 bedrijven de welzijnsmonitor voor kalveren ingezet. Met behulp van protocollen wordt op een objectieve manier het welzijn gemeten aan dier zelf en zijn directe omgeving. Na het verrichten van de metingen worden de resultaten door een bedrijfsbegeleider besproken met de kalverhouder en krijgt hij adviezen aangereikt om zijn management te verbeteren. In de welzijnsmonitor wordt gekeken naar gezondheid, en meer specifiek ook naar luchtwegproblemen. Vanuit de verplichte vermindering van antibiotica ontstaan ook prikkels om maatregelen te treffen om luchtweginfecties terug te dringen. De sector heeft hiertoe ook plannen opgesteld. Daarbij wordt bijvoorbeeld gedacht aan maatregelen voor het verhogen van de weerstand en de 'robuustheid' van de kalveren, met name tijdens de eerste levensweken, een betere zorg rond belangrijke transitie momenten (zoals de overgang van het bedrijf van herkomst naar het afmestbedrijf), en een verbetering van het stalklimaat.

Melkvee

Klauwaandoening, pootproblemen en gedragsbeperking door huisvesting en beperkte weidegang

Het rapport signaleert een aantal welzijnsproblemen zoals het ontbreken van weidegang en het voordoen van klauwproblemen. Weidegang is geen wettelijke verplichting. Het is wel een belangrijk thema van de partners in de Duurzame Zuivelketen. Friesland Campina en andere zuivelbedrijven hebben in 2011 initiatieven met stimulerende maatregelen ontplooid om verreweg het grootste gedeelte van de Nederlandse melkkoeien tijdens de zomermaanden in de wei te laten grazen.

Ook werkt de sector met steun van de overheid aan het verbeteren van de klauwgezondheid, onder andere in het project Grip op klauwen. In dit project werken veehouders en erfbetreders aan een integrale aanpak om klauwgezondheid te verbeteren.

In december 2012 zal gestart worden met een project van overheid en sector naar diergericht meten: "Meten en verbeteren van Dierenwelzijn Melkvee (welzijnsmonitor)". De systemen van de sector zelf worden onderling en met Welfare Quality@ melkvee vergeleken en vervolgens worden de twee meest perspectiefvolle uitgetest op 60 bedrijven.

Net als bij kalveren krijgt de melkveehouder op basis van de monitor adviezen aangereikt om zijn management te verbeteren en gaat hij een verbetercyclus in (regelmatig metingen en adviesgesprekken).

Ongerief als gevolg van selectie op hoge melkproductie

In het kader van het initiatief Duurzame Zuivelketen waar een groot aantal sectororganisaties bij zijn aangesloten, werkt de Nederlandse Veehouderij aan de doelstelling om de levensduur van de koe in de komende jaren te verlengen. Daarbij wordt gekeken naar de huidige redenen van afvoer van het vee en het aanbieden van handvaten aan de individuele houder om de levensduur van de melkveestapel te verlengen. Ook in de fokkerij zijn de ogen niet meer alleen gericht op productieverhoging, maar spelen in kader van duurzaamheid diergezondheid en dierenwelzijn een belangrijke rol.